

KRÁLOVSTVÍ STŘEDNÍ EVROPY

Nový pohled
na dějiny
středoevropského
prostoru

MARTYN
RADY

Přeložil
Martin Pokorný

KRÁLOVSTVÍ STŘEDNÍ EVROPY

DÁLE OD MARTYNA RADYHO

Habsburkové. Vzestup a pád světové velmoci

The Habsburg Empire: A Very Short Introduction

Customary Law in Hungary: Courts, Texts, and the Tripartitum

Romania in Turmoil: A Contemporary History

Nobility, Land, and Service in Medieval Hungary

The Emperor Charles V

Medieval Buda

KRÁLOVSTVÍ STŘEDNÍ EVROPY

Nový pohled na dějiny středoevropského prostoru

MARTYN RADY

Přeložil Martin Pokorný

slovart

Copyright © Martyn Rady, 2023
Translation © Martin Pokorný, 2024
Czech edition © Nakladatelství Slovart, s. r. o., 2025
Cover design by Isabelle De Cat
Tento překlad (1. vydání) vychází po dohodě s Peters, Fraser and
Dunlop Ltd. through Andrew Nurnberg Associates Prague s.r.o.

Všechna práva vyhrazena. Žádná část tohoto díla nesmí být reprodukována
nebo využita žádným způsobem a žádnými prostředky, elektronickými
nebo mechanickými, včetně fotokopii, nebo zaznamenána do informačních
systémů bez předchozího písemného souhlasu vydavatele.

Království střední Evropy

Nový pohled na dějiny středoevropského prostoru

Z anglického originálu *The Middle Kingdoms. A New History of Central Europe*
poprvé vydaného v roce 2023 nakladatelstvím Basic Books,

Hachette Book Group, United States of America,

přeložil Martin Pokorný

Vydalo Nakladatelství Slovart, s. r. o., Oderská 333/5,

196 03 Praha 9 – Čakovice, v roce 2025

Editorka Aneta Křížková

Odborná a jazyková redakce Lukáš Novosad

Korektury Jiří Kettner

Rejstřík sestavil Martin Šplíchal

Sazba Alias Press, s. r. o., Bratislava

Tisk FINIDR, s. r. o., Český Těšín

Vydání první

Cena na obálce je nezávazným
doporučením pro koncové prodejce.

ISBN 978-80-276-0874-4

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

www.slovart.cz

info@slovart.cz

pro Ann

Obsah

	<i>Seznam map</i>	9
Úvod	Střední Evropa, psohlavci a dubové lesy v Berehovu	11
1. kapitola	Římská říše, Hunové a <i>Píseň o Nibelunzích</i>	19
2. kapitola	Frankové a Karel Veliký: pohled od Bodamského jezera	30
3. kapitola	Avaři a Slované: zkáza a konverze	41
4. kapitola	Návrat Hunů, otrocké státy a formování střední Evropy	51
5. kapitola	Vytváření Svaté říše římské a středoevropský divoký východ	63
6. kapitola	Mongolští Tataři, nová města a noví rytíři	76
7. kapitola	Dynastická proměna, Karel IV. a proroci Antikrista	86
8. kapitola	Rady, sněmy a právní změn	99
9. kapitola	Města, vesnice a svobody od Fríska po Sedmihradsko	110
10. kapitola	Staré Prusko, dobrodružství Jindřicha z Bolingbroke a Polsko-litevská unie	122
11. kapitola	Kupci, hanzovní liga a Fuggerové	135
12. kapitola	Drak v obchodu s porcelánem a habsburská imaginace	147
13. kapitola	Středoevropská renesance, římské právo a knihovna havraního krále	159
14. kapitola	Lutherova reformace, durynské vyvěřeliny a saský dvorní malíř	173

15. kapitola	Osmanští Turci a dlouhé středoevropské pohraničí	187
16. kapitola	Tolerance, velký mág a alchymista císařem	200
17. kapitola	Kalendáře, katolická obroda a středoevropská třicetiletá občanská válka	213
18. kapitola	Situace na venkově: rolníci, cikáni, Židé a ti druzí	227
19. kapitola	Kameralismus, osmanská koncovka a lidská laboratoř	240
20. kapitola	Byrokrati, Sarmaté a krajiny	251
21. kapitola	V pruském stylu: marionety na hřbitově a stát-stroj	263
22. kapitola	Pitvání evropského orangutana: dělení Polska a Litvy	278
23. kapitola	Napoleon a mapa střední Evropy	291
24. kapitola	Galantní svět kocoura Moura: romantismus, bratří Grimmové a hannoverská příručka	304
25. kapitola	1848 a nástup revoluce	317
26. kapitola	Revanš generálů a utváření národů	329
27. kapitola	Bismarck, Khuen-Héderváryho Chorvatsko a presumpce legality	341
28. kapitola	Asimilace, biologie a měřiči lebek	355
29. kapitola	1914–1918: válka proti střední Evropě	369
30. kapitola	Násilí, město a „modrý anděl“	384
31. kapitola	Druhá světová válka, obyčejní Středoevropané a průmyslové vraždění	399
32. kapitola	Mátyás Rákosi, stalinistická střední Evropa a její neklid	414
33. kapitola	Komunistická střední Evropa a její kolaps	427
34. kapitola	Postkomunismus: Slavoj Žižek a lekce Laibach	440
	Závěr	453
	<i>Poděkování</i>	459
	<i>Doporučená literatura</i>	461
	<i>Zkratky</i>	471
	<i>Poznámky</i>	472
	<i>Rejstřík</i>	516

Seznam map

1. Římská říše, asi 378 n. l.	21
2. Říše Karla Velikého, 800 n. l.	37
3. Svatá říše římská, kolem 1378	93
4. Polsko a Litva na sklonku 14. století	129
5. Habsburská Evropa v polovině 16. století	183
6. Svatá říše římská v roce 1648	223
7. Dělení Polska 1772–1795	284
8. Střední Evropa v roce 1810	293
9. Střední Evropa v roce 1914	370
10. Střední Evropa v roce 1945	418

ÚVOD

Střední Evropa, psohlavci a dubové lesy v Berehovu

STŘEDOVĚCÍ PÍSAŘI NĚKDY PŘI TVORBĚ ILUMINOVANÝCH RUKOPISŮ připojovali na okraje stránek kresbičky, kterými si mohli ulevit od nudy a navnadit čtenáře. Kreslili vinoucí se révu, květiny, zemědělská zvířata a obyčejné lidi, ale častá jsou i vyobrazení bájných tvorů, mezi nimiž se vedle jednorožců a mořských panen objevují též netvoři a obludy: dra-ci dštící oheň, mechem porostlí divocí mužové a bezhlavé bytosti s obličejem na hrudi. Oblíbený byl kynokefalos neboli psohlavec, tedy tvor s lidským tělem a psí hlavou. Psohlavci tvoří společnost stejně jako lidé, ale umějí jen štěkat, a kresby je proto často zachycují při gestikulaci nebo s napřaženou rukou.

Psohlavci pocházejí z antického písemnictví. Byli považováni za skutečné, a stejně jako obývali okraje rukopisů, měli sídlit na okraji civilizace. Raně křesťanští učenci se přeli o to, jak jsou v psohlavcích vyváženy psí a lidské vlastnosti, jelikož pokud by v nich převažovalo lidství, znamenalo by to, že mají duše a měli by být přivedeni ke křesťanství. Jenže z dosahu misionářů a válečnických svazů křesťanských králů a panovníků psohlavci neustále unikali. Vynořovaly se ale stále nové příběhy o tom, co psohlavci provádějí hned za obzorem: jak vraždí kněze, pojídají zajatce a druží se s válečnickými Amazonkami s dlouhými drápy. Žádný huňatý psohlavec sice nikdy nebyl polapen, ale s nevěřícími je lepší dát si pozor. Podle jednoho líčení z 9. století odmítl misionářský biskup na území dnešního Rakouska přijmout deputaci pohanských náčelníků u stolu a nechal jim mísy s jídlem položit na zem.¹

S tím, jak vlna náboženských konverzí postupovala na východ a vytvářela z dosavadních pohanských národů křesťanská království, byli psohlavci zcela vypuzeni z Evropy a odsunuti na kraj světa. „Mapa světa“ (*mappa mundi*) v herefordské katedrále v Anglii, jež pochází z konce 13. století, ukazuje na vzdáleném východě skupinu psohlavců, které anděl vyhání ze zahrady v Edenu. Druhá skupina je vyobrazena v následném vyhnanství, jak gestikuluje na výběžku daleko na severu. Sdílejí kraj světa s troglodyty (obývajícími jeskyně), s lidmi bez hlavy a s monopody čili jednožáci, kteří spí na zádech v chládku vlastní ohromné nohy. Jak se ale ukázalo, vyhnaní psohlavců na dálný sever nebylo trvalé. Již v době, kdy herefordští mniši kreslili mapu světa, se psohlavci vrátili na evropskou pevninu v nové a hrůznější podobě. A tentokrát byli opravdoví.

Střední Evropa se na západním okraji dotýká Rýna. Řeka spojuje Severní moře s Alpami, avšak na východě žádnou zjevnou přirozenou hranici nemá. Karpaty, jež se zvedají na severovýchod od Vídně na dnešním Slovensku, se vinou kolem Maďarska a Sedmihradska a vytvářejí hranici na jihovýchodě. Dále na sever však leží volný terén. Plochá severní Evropa se prostírá na Velké evropské nížině,* jež sahá více než tři tisíce kilometrů od Nizozemí po Ural v Rusku. Na jižní straně nížina plynule přechází do stepí, nebo jak se kdysi říkalo, „Divokých polí“, která ubíhají přes dnešní Ukrajinu a Střední Asii.

Přes Divoká pole se přičítali psohlavci, poté co roku 1241 vyrazili ze Střední Asie, a vyplnili Polsko a Uhry. Sami se označovali za Mongoly a Tatary, přičemž druhé pojmenování domněle potvrzovalo jejich původ z Tartaru, jak zní antický název pekelné průrvy. I jejich předák byl očividně pes, neboť byl znám pod označením chán, což připomínalo latinské slovo pro psa – *canis*. Souvislost se potvrzovala tím, jak si Mongolové počínali, jelikož řečeno slovy jednoho francouzského svědka „pojídali těla svých obětí jako chleba“. Doboví autoři, kteří tomu všemu věřili, udávali s jistotou, že Mongolové jsou lidé s psí hlavou, jak je znala antika, a příslušejí k lidu Goga a Magoga, který kdysi zazdil Alexandr Veliký do Kavkazu spolu s obry, zkaženými národy a nečistými kmeny, pojídajícími myši a mouchy. Něco nebo někdo je očividně vypustil ven.²

* Čestí geografové používají pro laika odtahitý termín Epihercynské nížiny (v množném čísle). – Pozn. překl.

Mongolové byli psohlavci z Tartaru, pekelní rafani. Přestože se mongolská říše rychle rozpadla, jeden nástupnický stát tuto vazbu uchoval. Od 15. století prováděli krymskotatarští cháni sérii výpadů na křesťanská království na západě. Šlo jim o kořist ve formě otroků, hlavně mladých, které by pak coby konkubíny nebo eunuchy rozprodali v krymském přístavu Keše (dnešní Feodosiji). Folklor obyvatelstva kolem Karpat po staletí líčil hrůzné zločiny „Tatarů se psími čenichy“ a spojoval je s historiemi, v nichž vystupovali čerti a ďáblové. V uherských verzích bylo propojení Tatarů s psohlavci takřka dokonalé: až do 20. století najdeme jen málo zmínek o Tatarech, v nichž by jim nebyl přiřčen přídomek „psohlaví“.³

Za psohlavce ale nebyli považováni jen Tataři. Z Anatólie, dnešního kontinentálního Turecka, osmanští Turkové koncem 14. a v 16. století vpadli na Balkánský poloostrov a roku 1453 dobyli Konstantinopol (dnešní Istanbul). O necelé století později obsadili střední Uhry a podnikli výboje do hloubky sousedních zemí. Nepřekvapí nás, že byli vyličníci jako pohůnci satanovi s neutišitelnou žízní po krvi. Západní autoři Turky obviňovali z nejružnějších úchylností včetně pohlavního styku se zvířaty a rybami, avšak od samého počátku byli asociováni též s psohlavci. Podle protestantského reformátora Martina Luthera se Turkové páří se psy a jejich spojení plodí křížence. Jelikož byl za psa označován i prorok Mohamed, někdy vyobrazovaný se psí hlavou, dávalo smysl považovat všechny muslimy za potenciální psohlavce.⁴

Příběh psohlavců je výstižnou ukázkou situace střední Evropy. Psohlavci – skuteční i imaginární – jsou dravci a útočný vpád je opakujícím se tématem středoevropských dějin. Seznam ambiciózních dobyvatelů začíná Góty a Huny ve 4. století, pokračuje přes Avary, Slované a Uhry v 7. a 9. století a postupuje k Mongolům a osmanským Turkům ve vrcholném středověku. Po roce 1500 je obrázek komplikovanější, jelikož invazori dorážejí ze všech stran: Francouzi od západu, Švédové od severu a Rusové od severovýchodu. Z těchto tří byli nejvytrvalejší Rusové, kteří do střední Evropy pronikli na sklonku 18. století a po roce 1945 ji obsadili většinu.

Střední Evropa ale nikdy nebyla jen trpnou obětí. Tamější království a říše také byly predátorské a dobývaly si prostor na úkor sousedů. Konflikty, jež vypukly v tomto regionu, se často rozlily mimo něj. Tricetiletá

válka, vedená ve střední Evropě v letech 1618–1648, obsáhla skoro celý kontinent a v nejzazších důsledcích zajiskřila i v Africe a Karibiku, dokonce až na dalekém Tchaj-wanu. Když pruský král Fridrich Veliký v roce 1740 zabral Rakouské Slezsko, vyvolalo to více než dvacet let bojů, které do sebe vtáhly i Británii a Francii a během sedmileté války (1756–1763) se střet zčásti přenesl až do Severní Ameriky a na indický subkontinent. Sjednocení Německa v roce 1871 bylo možné jen díky tomu, že pruský kancléř Otto von Bismarck krátce předtím porazil Francii a obsadil Paříž. Ve 20. století ve střední Evropě započaly dvě světové války a ve 21. století se stala místem nejničivějšího konfliktu, jaký se v Evropě udál za více než sedmdesát let.

Střední Evropa byla často charakterizována tím, čím není. Historicky první definice střední Evropy, *Mitteleuropa*, se řídila politikou napoleonských válek. *Statistický nárys všech evropských států*, který v roce 1805 vydal v Braunschweigu Georg Hassel, byl neúprosně přesný: střední Evropu tvoří ta část Evropy, která není Francií ani Ruskem; jde tedy o území těch německých panovníků, které Napoleon ponechal u moci, o Prusko a Rakousko-Uhersko. Leží uprostřed Evropy nejenom zeměpisně, ale i politicky, a na jejím přežití závisí, zda se Evropa uchrání před spojenou hrozbou francouzské a ruské tyranie. Mínění, že střední Evropa leží v samém centru Evropy, přetrvalo v 19. století v cestopisech a zeměpisných slovnících, byť vydavatelé turistických průvodců po tomto regionu přidávali v zájmu lepší prodejnosti též výlety do Londýna a Paříže.

Politické hranice se mění a s každou jejich úpravou se měnila i idea střední Evropy. Německo bylo její součástí vždy, ale ostatní segmenty se měnily podle toho, kdo je pisatelem a kdy a kde se nachází. Občas tedy byla zahrnována i Belgie spolu s Alsaskem a Lotrinskem; Polsko bylo zahrnuto či vynecháno vždy podle toho, zda v danou chvíli existoval polský stát. Přesto němečtí geografové a historici až do druhé světové války nikdy neváhali projevit svůj názor na to, kde se daná oblast nachází. Jejich definice však často sloužily jen jako zástěrka pro to, aby Německo komerčně či politicky převládalo země na východ od svých hranic s pochybným odůvodněním, že jejich kultura je odedávna německá nebo vyrábějí zboží, které je pro německou ekonomiku nepostradatelné. Po roce 1945 se obratu „střední Evropa“ přestalo užívat, jelikož Evropa nyní byla rozpolcena

na Západ a Východ. Po zhroutilí komunismu historikové a politologové často označovali bývalou východní Evropu za východní střední Evropu; málokdy přitom ale vysvětlili, kde najít západní střední Evropu.

Historie střední Evropy, kterou podávám v této knize, je jedinečná tím, že spojuje obě půle regionu. Historikové je totiž obvykle probírají odděleně, nejprve Německo, pak východní střední Evropu, přičemž Rakousko nejistě povívá mezi nimi. Výklad nestaví do popředí dějiny národů, nýbrž prochází vedlejšími cestami minulosti do království a vévodství, která byla kdysi mocná, ale povědomí o nich vytlačily historické popisy, jež si za východisko volí národní stát. Obecně řečeno kniha pokrývá oblast, kterou tvoří dnešní Německo, Polsko, Maďarsko, Rakousko, Slovinsko a západní Rumunsko či Sedmihradsko, ale její dosah je stejně tvárný jako historické součásti střední Evropy a místy se odvažuje až na území dnešní Ukrajiny, Chorvatska, Švýcarska a pobaltských zemí.

Knihá se snaží obhlédnout středoevropské dějiny, ale sleduje i jiný cíl, totiž probádat specifíčnost střední Evropy a předvést, že jde o cosi víc než o pole konfliktů. Středoevropské dějiny mají s dějinami západní Evropy mnoho společného. Obě oblasti sdílely tutéž středověkou civilizaci. Stejně jako Anglie a Francie, také království a vévodství v evropském středu měla hrady, rytíře, katolické kostely a kláštery, vzkvétající města a bohaté kupce. I střední Evropa zakusila znovuoahalení klasické vzdělanosti, která nese jméno renesance, poznala náboženský střet za renesance, imperiální rozmach, osvícenství, romantismus, moderní nacionalismus, industrializaci a dvě světové války.

Střední Evropa však tato obecnější hnutí často přijímala odlišně, se zvláštní modifikací nebo v nečekané intenzitě. Tamější rytíři byli také kolonizátoři, zpřístupňovali nový prostor pro osady a zakládali vesnice a města v řídkěji osídlené východní části regionu. Po celé středověké střední Evropě šlechtici, obyvatelé měst a vesničané zakládali parlamenty, shromáždění a samosprávná společenství v daleko větší míře než ve většině západní Evropy. Středoevropská renesance byla ovlivněna děním v Itálii, ale současně byla prostoupěna niternou spiritualitou a vědomím smrti a vykoupění. Protestantská reformace zplodila houf sekt a konfesí, jež v atmosféře relativní tolerance přežily do 17. století. Na rozdíl od Francie, Španělska a Anglie se ve většině střední Evropy kvůli víře neupalovalo.

Lišila se také situace na venkově. Naprostou většinu evropského obyvatelstva tvořili zemědělci, kteří byli nuceni platit za obdělávanou půdu nájem vrchnosti, někdy v podobě pracovní povinnosti. Ve většině střední Evropy, zvláště ve východním pásmu, však byly tlaky panstva tíživější a často zahrnovaly několikadenní robotu týdně. Navíc bylo mnoho rolníků na východě střední Evropy nevolníky připoutanými k půdě, kterou nesměli opustit. V podstatné části střední Evropy se až do 19. století uchovala forma otroctví, která z většiny západní Evropy vymizela.

Díky splynutí byrokracie s raným osvěcenstvím se ve střední Evropě zrodil moderní stát. Zatímco v Anglii, Francii a Severní Americe osvěcenství především posilovalo individuální svobody, ve střední Evropě osvěcenství hájilo stát a pravomoc vlády řídit zemi svými výnosy. A zatímco západní Evropa budovala zámořské říše, ve střední Evropě říše pohlcovaly sám region, což vedlo k bitvě o hegemonii, kterou mezi sebou svedli rakouští Habsburkové, Rusko a Prusko jakožto jádro nově ustaveného Německého císařství. Na konci 18. století si mezi sebou impéria rozdělila Polsko a Litvu. Pak se utkala mezi sebou a nakonec se v první světové válce navzájem zničila. Ve 20. století dohnala fúze nacionalismu s pseudovědeckou rasovou biologii proces destrukce ještě dál, až k pokusu o likvidaci celých etnik.

Historická zkušenost střední Evropy se od západoevropské zkušenosti liší. Svými trendy oblast zdánlivě replikuje podstatnou část západoevropského dění, ale bližší analýza ukáže, že tu pulzují mocnější nebo mají odlišnou podobu, jako bychom je viděli v křivém zrcadle. A střední Evropa se též navenek liší jazykem. Vypravěčka Lorelei Leeová z knihy Anity Loosové *Páni mají radši blondýnky* (1925) navštíví ve dvacátých letech střední Evropu. Vysvětluje pak, že střední Evropa je tam, „kde se mluví jakýmisi jinými jazyky [v originále slovní hříčka *landguages*], kterým s výjimkou francouzštiny nerozumíme“. (Filmová verze s Marilyn Monroe v hlavní roli tento postřeh v roce 1953 vynechala.) Jazyk ukazuje obtížnost střední Evropy. Němčina může být pro návštěvníka těžká tím, že posluchače nutí hádat, jelikož významonosné sloveso odsouvá až na konec věty. Dále na východ se však mluví jazyky, které vyloženě zarazí: jazyky s množstvím souhlásek, podivnými diakritickými znaménky a někdy i s odlišnou abecedou.

Nechme jazyk stranou, nebo ještě lépe: naučme se mu rozumět, a objevíme svět, který – jako sama střední Evropa – odhaluje směs známého a neznámého. V 15. století tak seznam majetku urozeného latifundisty na okraji Karpat uvádí poblíž dnešního města Berehovo:

Jeho dubové lesy, mlází a ovocné sady, začínající u Přívozu a táhnoucí se až k silnici u Orlího hnízda; dále jeho dubové lesy u Plískanice, Bahýnka, Kulatého jezera a u Pevnosti, spolu s rybníkem u Velké Bukvičné a lesem zvaným Jilmový háj, vedle toho místa, kde se Velký soví potok vlévá do Černé řeky, a stoupající k silnici, jež vede od Kachních luk k místu a pastvisku zvanému Dlouhé písky...⁵

Když si text přeložíme, působí krajina a místní jména kolem Berehova dojmem, jako by byla řeč o francouzském venkově. Zároveň je ale Berehovo mikrokosmem změn, které se za poslední století prohnaly střední Evropou. Místo poprvé zmíněné po roce 1240 v souvislosti s důsledky mongolsko-tatarského vpádu bylo až do roku 1918 součástí Uher. Na začátku 20. století se městské centrum honosilo monumentálními novobarokními domy s velkolepými zdobenými fasádami a širokými městskými třídami se stromořadím na pozadí kopců porostlých dubovými a březovými lesy, obilnými poli a vinicemi. Bydlela tu směsice etnik: židovští obchodníci a chasidské rabíny, cikánští muzikanti a potulní turečtí prodavači zmrzliny, i když většinu místních tvořili Maďaři a Ukrajinci.

Po první světové válce se Berehovo stalo součástí Československa, v roce 1939 bylo krátce vráceno Maďarsku a pak je v roce 1944 obsadilo Německo. Důsledkem nacistické nadvlády byl masakr skoro 3 600 Židů z Berehova a blízkého okolí. Na konci 1944 město dobyla Rudá armáda a krátce nato bylo včleněno do Sovětského svazu. Sověti dokončili likvidaci místní židovské kultury, když z hlavní synagogy učinili „kulturní dům“. Hebrejské nápisy a židovské symboly na zevnějšku budovy překryli tlustou vrstvou omítky. Kdysi jedno z nejkrásnějších průčelí v Berehovu dnes patří k nejošklivějším. Krajinu kolem Berehova Sověti nejprve zplundrovali a pak rozparcelovali na zemědělská družstva.

S každou změnou mapy se měnilo i jméno města: z Beregszász na Беґероґо, pak na Bergsass, znovu Беґероґо a dnes Береґове. I se svými

dubovými lesy a jilmovými háji dnes Berehovo leží na západní Ukrajině a za jejím horizontem dnes číhá nové pokolení psohlavců, tentokrát s ka-lašnikovy. Jsou posledními v dlouhé řadě dobyvatelů a útočníků, kteří do střední Evropy během dvou tisíciletí vpadli, a čerstvou připomínkou toho, jak je její civilizace zranitelná. Následující příběh je příběhem střed-ní Evropy, ale též průzkumem mnoha málo známých míst, která – jako Berehovo – patří k evropskému středu i okraji.

1. KAPITOLA

Římská říše, Hunové a *Píseň o Nibelunzích*

BÁSNÍKA OVIDIA POSTIHLO NÁHLÉ NEŠTĚSTÍ: KRÁTCE PO PŘELOMU letopočtu ho císař Augustus za blíže neurčený zločin vypověděl z Říma. Ačkoli se umělec bránil, že jde o nedorozumění, musel se přestěhovat do římského pohraničního města Tomis na pobřeží Černého moře, dnešní Konstance v Rumunsku. V exilu si naříkal na mráz, který rozbíjí nádoby s vínem a z obsahu dělá ledovou tříšť, a na útoky, jimiž město i okolní venkov postihují divocí Sarmaté. Popisoval, jak to vypadá, když sarmatská jízda prolomí římskou obranu, vyplení statky a nahodilé oběti zasypává otrávenými šípy. Básník navyklý na Cupidovy šipky teď naříkal, že se musí vyhýbat jedovatým střelám divokého kmene.

Měl opravdovou smůlu v tom, že byl vyhnán na jedno z nejhorších míst v římském pohraničí, neboť jinak byla hranice v prvních staletích římské imperiální vlády obvykle klidná. V době svého největšího rozsahu ve 2. století n. l. měla římská říše hranici dlouhou pět tisíc kilometrů, obepínající území o velikosti pět milionů kilometrů čtverečních. O její obranu a uchování pořádku ve vnitrozemí dbalo více než půl milionu vojáků. Podle soupisu sestaveného kolem roku 300 n. l. čelili nejméně padesáti nepřátelským etnikům – od Piktů na dálném severu po Armény na východě a africké Maury.¹

V severní Africe a na Blízkém východě tvořila ochrannou zónu poušť. Ve střední Evropě římská hranice po většinu délky sledovala tok Rýna a Dunaje, avšak s výběžky pronikajícími do hloubky území za řekou, především v římské provincii Dácii, do níž spadala Transylvánie a východní

Karpaty, a v provincii Horní Germánie (*Germania Superior*), jež rýsovala trojúhelník mezi horními toky Rýna a Dunaje. Na svém vrcholu římská říše zahrnovala velký kus střední Evropy včetně dnešního Porýní a západu Německa, Švýcarska, podstatné části Bavorska a jihu Německa, Rakouska, západního Maďarska, Slovinska a západu Rumunska. Ve 3. století Římané Dácii a většinu Horního Německa opustili. Linii hranice od té doby vyznačovaly toky dvou největších středoevropských řek, Rýna a Dunaje.

Rýn a Dunaj hlídaly lodě římských stráží, žertovně přezdívané *lusoriae* neboli „čluny pro zábavu“. Každý člun měl posádku v síle třiceti veslujících vojáků a byl spojen s depy. Ty zároveň sloužily jako památníky mrtvých: na deskách byla zaznamenána jména utopených a zabitých. Ve 2. století se po Dunaji plavilo asi tisíc válečných lodí. Přírozenou hranici posílily obranné stavby: nejprve mýtiny a strážní věže, k nimž se postupně připojily zákopy, palisády a kamenné hradby a věže. Podél jižního břehu Dunaje od Pasova po Vídeň ubíhala linie asi šedesáti pevnůstek se stálou posádkou. Za Rýnem a Dunajem sídlila na římské straně směsice domorodých keltských obyvatel, přistěhovaleckých statkářů (mnohdy veteránů z legií) a otroků zajatých při přeshraničních výbojích.

Bez ohledu na vlastní rodokmen se obyvatelé římské střední Evropy rychle pořímštili v jazyce, oděvu i zvycích a záhy začali užívat jmen jako Julius, Tiberius či Claudius. Původní kmenová organizace se rozpadla; zachovala se jen v názvech římských provincií, jimiž byla pohlcena. Města shluklá podél hranice napodobovala Řím stavbou amfiteátrů, veřejných lázní, akvaduktů, monumentálních budov, chrámů se čtvercovým půdorysem a počínaje raným 4. stoletím i křesťanských kostelů. Na venkově byly vily zdobené mozaikami a nástěnnými malbami centry rozsáhlého zemědělského, vinařského a pasteveckého podnikání. Jen na území římské Panonie (zhruba dnešního západního Maďarska) objevili archeologové základy asi šesti set vil.²

Římská moc nekončila na hranicích států. Národy usídlené za nimi byly často vtaženy do sféry římského politického, diplomatického a ekonomického vlivu. Obchodovaly s jantarem, barvivy, obilím a husím peřím k vycpávání polštářů, dodávaly rekruty, ale i vojevůdce pro římské legie a jejich náčelníci byli odměňováni bohatými dary a vojenským krytím. Aby bylo spojení těchto kmenů pojištěné, nechali velitelé legií